

Нера Н. Я.,

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ПРОНОМІНАЛЬНІСТЬ НЕВЛАСНЕ-ПРЯМОГО МОВЛЕННЯ

Статтю присвячено вивченню прономінальної системи невласне-прямого мовленні та проаналізовано її функціональні особливості на основі романів В. Вульф. У статті розглянуто особові займенники у невласне-прямому мовленні, їхню стилістичну потенцію.

Ключові слова: прономінальна система, займенник, категорія особи, невласне-пряме мовлення, комунікативний акт, текст.

The article is dedicated to the study of pronominal system of free indirect speech. An attempt is made to analyze its functional features in the novels by V. Woolf. It also deals with personal pronouns in free indirect speech and their stylistic peculiarities.

Key words: pronominal system, pronoun, free-indirect speech, communicative act, text.

В літературознавстві ХХ століття до наукового вжитку увійшли поняття “автор” та “образ автора”. Перше з них пов’язують з працями М. Бахтіна, друге – В. Виноградова. Автора ми знаходимо (сприймаємо, розуміємо, відчуваємо) у кожному творі мистецтва. Образ автора – це справді образ особливого типу, відмінний від інших образів твору, але це образ, і він має автора, який створив його, – зазначав М. Бахтін [2, с. 319-320]. Своєю присутністю він творить специфічний просторово-часовий континуум, який складається принаймні з двох елементів – минулої доби, що лишилася за спиною автора і сучасної автору дійсності [8, с. 180].

Введення фігури оповідача, що замінює власне автора, відоме в літературі з давніх часів, особливого поширення набуло в художній прозі, починаючи з другої половини ХІХ ст. Розвиток художньої літератури на межі ХІХ – ХХ століть відбувався під знаком інтенсивного та різнобічного оновлення. Одним з важливих його аспектів була загальна психологізація літератури, посилене звернення її в нових історичних умовах до внутрішнього світу людини, її духовного та душевного життя [19, с. 2].

В сучасній англомовній літературі автор нерідко вибирає даний тип оповіді в тих випадках, коли проблеми, що його хвилюють, недостатньо чітко сформульовані для нього самого, коли він спостерігає конфлікт, але не знає, як його вирішити [10, с. 150]. Стилiстичне значення категорії автора-оповідача достатньо чітко визначив В. В. Виноградов. В образі автора-оповідача в його мовленнєвій структурі об’єднуються всі особливості та якість стилю художнього твору: розподіл світла і тіні за допомо-

гою виразних мовленнєвих засобів, переходи від одного стилю викладу до іншого, переливи та поєднання словесних барв, характер оцінок, що виражаються завдяки відбору, зміни слів та фраз [6, с. 239].

Серед пізнаних людським розумом “феноменів досвіду” є специфічна риса мови як категорія особи, пізнавальна сутність якої стосується самої людини, її багатоманітної й різнопланової розумово-лінгвальної діяльності. Давно визначено, що одним із засобів вираження категорії особи у мові є займенники. Унікальність цього розряду полягає у тому, що їх граматична семантика зорієнтована на вираження категорії особи, тобто вони прямо вказують на учасників мовного акту та їхню комунікативну роль у здійсненні цього акту [13, с. 23].

Слід зазначити, що найменш досліджуваними є особливості і роль категорії займенника у НПМ. Граматика будь-якої мови носить когнітивний характер, відображаючи спосіб мислення нації. Кожна частина мови та її валентнісні можливості беруть участь у формуванні думки. Велике значення в узагальненні, виокремленні, аналізі, вираженні певних процесів, яким опікується мислення, припадає на займенники. Можна припустити, що у людській свідомості кроком до узагальнення стали займенники, які отримали здатність замінювати категорію предметності, ознаки, кількості [11, с. 213].

Загальновизнаною є пріоритетність особових займенників як засобів вираження суб’єктивності в будь-якій мові. Згадаймо відомий вислів Е. Бенвеніста: “Особові займенники є першою опорною точкою для виявлення суб’єктивності в мові” [3, с. 296]. Існування особових займенників у мовах будь-якого типу є звичним фактом, адже “мова без вираження особи є немислимою” [3, с. 295]. Унікальність займенників полягає насамперед у тому, що їх граматична семантика максимально зорієнтована на вираження категорії особи, тобто вони вказують на учасників мовного акту та їхню комунікативну роль у здійсненні цього акту [18, с. 16].

Тож стаття, присвячена ролі займенника у НПМ, має за мету проаналізувати і охарактеризувати категорію займенника у структурі НПМ. Задля досягнення даної мети були поставлені наступні завдання: висвітлити стан вивчення лінгвістичної структури НПМ в плані прономінальної системи та проаналізувати функціональні особливості займенників у НПМ. Об’єктом дослідження було обрано такі романи В. Вульф як: “Mrs. Dalloway”, “To the Lighthouse”, “Orlando”, які досі не піддавались подібному аналізу.

Функції особових займенникових іменників я, він/вона, ми, ти в структурі тексту насамперед пов’язані з стилістичним аспектом використання мовної одиниці: вони надають їм відтінків інтимності, сердечності, ліричності, водночас узагальнюючи певні твердження, тому й уживаються здебільшого в текстах-роздумах [7, с. 4]. Ще однією унікальною рисою осо-

бових займенників є те, що категорія особи властива всім мовам. Е. Бенвеніст, присвятивши цьому питанню ряд праць, доводить, що практично в кожній мові категорія особи складається із трьох осіб: першої (Я), яка позначає мовця; другої (Ти), яка позначає співрозмовника; третьої (Він/Вона), яка не є активним учасником комунікативного акту і навіть може взагалі бути відсутньою в момент його здійснення [3, с. 259-290].

Селекцію і комбінацію мовних елементів здійснює письменник-митець, який, створюючи художній твір, одночасно створює "імплицитну версію самого себе". Лише він надає літературно-художньому твору відповідної форми, він належним чином організовує і подає художню дійсність, він у процесі напруженої творчої праці створює свою художню концепцію. Художній текст, втілюючи авторську концепцію, являє собою самодостатню, цілісну і замкнуту, естетично організовану структуру словесно-художніх форм, внутрішня єдність і цілісність якої створюється єдністю образу автора, що виступає як глобальне пов'язуюче начало у тексті [14, с. 4].

Образ автора (творчий суб'єкт) виступає як форма словесно-художньої побудови літературного твору, як конструктивний принцип організації літературно-художнього тексту, що визначає вибір і розподіл усіх інших структурних елементів. Його можна розглядати як вищу художньо-мовну свідомість, яка включає до своєї сфери й образ оповідача, що реалізує правила структурної організації художнього тексту, встановлені творчим суб'єктом.

Оповідач виступає найважливішим елементом внутрішньої організації літературного твору, який забезпечує його внутрішню цілісність і зумовлює характер оповідної ситуації і зображеного світу. Уявлення про образ оповідача формується під тиском мовностилістичних елементів, з яких складається художній текст. Художній текст містить у собі не тільки "сліди" особи, яка веде оповідь, але й правила з'єднання цих "слідів". Точки зору героя-оповідача і автора зливаються, образ оповідача розширюється до образу автора [5, с. 4-5].

Доцільно вказати, що ми дотримуємося класифікації І. А. Бехти, який виділяє три основних типи авторів-оповідачів в прозовому творі: 1) "аукторальний автор -оповідач" у формі "він"(he-narrator); 2) персональний автор-оповідач у формі (I-narrator); 3) "персоніфікований автор-оповідач", так званий оповідач, позначений ким-небудь" [4, с. 61].

Вивчаючи лінгвістичну структуру невласне-прямого мовлення (далі – НПМ) в англійській мові, дослідники (О. І. Калугіна, О. С. Полташевська, М. Н. Близнюк, А. Vanfield, В. Mchale) прийшли до висновку, що традиційним для НПМ в плані прономінальної системи є перш за все 3-я особа однини (he-form). Дана форма розповіді характерна англійській прозі в цілому. Д. Фаульзайт вважає, що причина продуктивності 3-ї осо-

би однини полягає в 'трьохвимірному типі оповіді', коли автор є немовби посередником між об'єктом зображення та читачем [22, с. 58]. В. Кайзер зазначає, що значна перевага 3-ї особи одн. в НПМ є в тому, що в ній присутній автор: він не зникає і не розчиняється [21, с. 147]. Також слід погодитися з думкою Т. І. Сільман, що займенник *he* в НПМ виступає не в якості звичайного субститута, а як замітник 1-ї особи одн., іншими словами ліричного героя "я" [15, с. 352].

Однак слід наголосити і на критичній думці: деякі дослідники такі як Т. І. Сільман, В. Л. Рінберг, Н. С. Поспелов, А. Banfield висловлюють суттєві зауваження стосовно структурної ролі займенника 3-ї особи однини в НПМ. Вище названі дослідники зазначають, що займенник 3-ї особи одн. в НПМ виступає як звичайний замітник 1-ї особи одн., яка позначає ліричного героя тобто 'he' це 'I' в третій особі одн. і є виразником суб'єкта переживань [15, с. 252].

А. Бенфілд, досліджуючи форми розповідної техніки, вважає, що так як НПМ не являє собою комунікативного акту, то цілком природне явище використання займенника 3-ї особи одн. як субститута 1-ї особи одн. в структурі НПМ [21, с. 52]. Ілюстрацією функціонування прономінального маркера 3-ї особи одн. в НПМ, завдяки якому передаються процеси мислення суб'єкта є наступні приклади:

(1) 'For her father had been looking at her, as he stood talking to the Bradshaws, and he had thought to himself who is that lovely girl? And suddenly he realized that it was his Elizabeth, and he had not recognized her, she looked so lovely in her pink frock!' [25, с. 141]. (2) '...whom had he loved, what had he loved, he asked himself in a tumult of emotion, until now? An old woman, he answered, all skin and bone' [26, с. 18]. (3) 'He hadn't drifted apart, he thought, laying down his spoon and wiping his clean-shaven lips punctiliously. But perhaps he was rather unusual, he thought, in this; he never let himself let get into a groove. He had friends in all circles...' [27, с. 64].

Аналіз матеріалу показав, що вживання 3-ї особи одн. з елементами емоційно-експресивного синтаксису є засобом мовної характеристики персонажів: (1) 'Ah! She was lovely, lovelier now than ever he thought. But he could speak to her. He couldn't interrupt her' [26, с. 47]. (2) 'She held her hands to her head, waiting for him to say did he like the hat or not, and as she sat there, waiting, looking down, he could feel her mind, like a bird, falling from branch to branch, and always alighting, quite rightly; he could follow her mind, as she sat there...' [25, с. 106-107].

У вищенаведених прикладах простежуємо, що займенник 3-ї особи одн. у НПМ виконує подвійну функцію. З одного боку він відносить читача до авторського плану викладення подій, а насправді ж він є ніщо інше як субститут 1-ї особи однини. Третя особа є своєрідним маркером психофізіологічного й соціального стану людини, який передує і слідує за її 'Я'.

Крім *he-form* найбільш вживаними в НПМ виступають *I-form* і *you-form*. Не можна не погодитись з думкою Н. Саррот, який критикуючи низку літературних праць з *I-form* помітив, що 'Я' виражає 'все' і 'нічого', і, насправді є віддзеркаленням самого автора, котрий перейняв на себе головну роль. Всі інші персонажі стають підпорядковані цьому всесильному 'Я'. Інтимізуючі звернення з використанням *I-form* і *you-form* сприяють встановленню, налагодженню та підтримці контакту з читачем [12, с. 8].

Безпосередніми експліцитними виразниками присутності автора в тексті є займенник 1-ї ос. однини. Займенник "Я" характеризується семантичним потенціалом передавання суб'єктивних значень, який є безпосереднім експліцитним виразником присутності автора в тексті [16, с. 52-53]. У ряді нижченаведених прикладів простежуємо, що "Я" називає суб'єкт мовлення, який тут не ідентичний авторові тексту. І для автора тексту, і для читача в такому контексті "Я" = "він/вона". Автор залишається осторонь зображуваних подій, він виступає тут у ролі спостерігача, оповідача, з волі якого ми отримуємо інформацію:

(1) 'This was a favorite one of Sally Parker's dress, and if ever I have a moment, thought Clarissa, I shall go and see her at Ealing' [25, с. 29]. (2) 'In a flash she saw her picture, and thought, Yes, I shall put the tree further in the middle; then I shall avoid that awkward space. That's what I shall do' [27, с. 61]. (3) 'She cried again at the conclusion of her thoughts, 'must I then begin to respect the opinion of the other sex, however monstrous I think it? If I wear skirts, if I can't swim, if I have to be rescued by a blue-jacket, by God! she cried, 'I must!' [26, с. 76].

Як бачимо, у наведених прикладах, вживання *I-form* розкриває внутрішній стан особи, її переживання, відчуженість замкненість у власному "Я". За займенником I стоїть відчуття таємничості, відчай, страждання, страх. У такий спосіб автор підкреслює відмежованість героя від зовнішнього світу. Оповідь від 1-ї особи надає викладу особливої достовірності та інтимності: оповідач впускає нас у свій внутрішній світ.

You-form все частіше зустрічається у НПМ, коли автор-оповідач чи персонаж звертається до свого внутрішнього 'Я' для того, щоб подумки поговорити з собою: (1) 'Teaching and preaching is beyond human power, Lily suspected. If you are exalted you must somehow come a cropper' [27, с. 33]. (2) 'You don't look sad now, he thought. And he wondered what was she reading...' [27, с. 87].

У прикладі відбувається діалогізація НПМ через включення в їх морфологічну структуру форми 2-ї особи. Таке використання 2-ї особи, яке мовець чи той хто думає відносить до самого себе, свідчить про певну стриманість, як зауважує І. В. Арнольд, мовець не дозволяє собі надто відверто говорити про почуття, чи про те, що його надто сильно хвилює [1, с. 186]. Використання *you-form* профілює уявний образ мовця в межах

його особистого простору. Крім того, ця форма свідчить про зміну перспективи зображення, що вказує на факт спостереження об'єкта збоку, очима особи, яка знаходиться на певній відстані від свого власного уявного образу як об'єкта спостереження.

We-form є порівняно нове явище в структурі НПМ, вперше в англійській мові цього питання торкнулась М. М. Федорчук.

Як зазначає дослідниця, використання *we-form* в НПМ пов'язане з значними потенційними можливостями [20, с. 88]. Вживання займенника 'we' слугує дієвим засобом об'ємного зображення людини: (1) 'We can't all be Titians and we can't all be Darwins, he said' [27, с. 52]. (2) 'Altogether, the task of estimating the length of human life is beyond our capacity, we say that it is ages long, we are reminded that it is briefer than the fall of a rose leaf to the ground – Orlando was sometimes under the influence of the deity' [26, с. 48]. Цей займенник використовується для передачі початкових стадій формування внутрішньої мови, коли персонаж мислимо роздвоюючись і в результаті сприймає себе в множині, прагнучи глянути на себе збоку і зсередини одночасно [4, с. 68].

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що прономінальна система НПМ характеризується відносною варіативністю, свого роду міграцією, відображаючи палітру ментальних процесів у свідомості персонажів. Виступаючи одним із засобів побудови текстових світів, займенники здатні реалізувати функції розгортання і компресії змісту тексту.

Займенник відіграє значну роль у стилістичному забарвленні НПМ. Він передає емоційність, стриманість, експресивність автора або героїв твору, і, врешті-решт, встановлює зв'язок між автором і читачем, залучаючи останнього до переживань та думок, що описуються в НПМ. Слід наголосити, що прономінативні слова надають НПМ відтінків інтимності, сердечності і ліричності. Таким чином, можна стверджувати, що займенник, на відміну від інших частин мови, має обмежене, кількісно значно менше, коло мовних засобів, однак і займенники є яскравими виразами мовостилію письменника.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – Л., 1973. – 290 с.
2. Бахтін М. М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 318-323.
3. Бенвенист Е. Общая лингвистика: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Бехта І. А. Невласне-пряма мова в структурі жанру малих форм (на матеріалі американського "short story" ХІХ – ХХ ст.): Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1993. – 200 с.

5. Василенко В. Ф. Стилiстика прози Юрiя Казакова: Автореф. дис. ... канд.фiлол.наук. – Харкiв, 2002, – 20 с.
6. Виноградов В. В. О теории художественной речи. – М., 1971. – 239 с.
7. Волчанська Г. В. Функцiонування займенникових слiв у структурi тексту: Автореф. дис. ... канд.фiлол.наук. – Кiровоград, 2004. – 21 с.
8. Галич О. А. У вимiрах non fiction: щоденники українських письменникiв ХХ столiття. Монографiя. – Луганськ: Знання, 2008. – 200 с.
9. Кусько Е. Я. Проблемы языка современной художественной литературы. Несобственно-прямая речь в литературе ГДР. – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1980. – 208 с.
10. Кухаренко В. А. Интерпретацiя тексту. Навчальний посiбник для студентiв старших курсiв факультетiв англiйської мови. – Винниця, Нова Книга, 2004. – 272 с.
11. Науковий вiсник Чернiвецького унiверситету: Збiрник наукових праць. – Випуск 382-384. Слов'янська фiлологiя. – Чернiвцi: Рута, 2008. – 340 с.
12. Петренко Н. В. Займенник у вiршованих текстах американської поезiї: когнiтивно-семiотичний та лiнгвосинергетичний аспекти: Автореф. дис. ... канд.фiлол. наук. – Харкiв, 2008. – 20 с.
13. Попович М. М. Мовна категорiя особи: феноменологiчний аспект розгляду // НВЧУ: збiрник наукових праць. – Вип.425. Романо-слов'янський дискурс. – Чернiвцi: Рута, 2008. – С. 23-27.
14. Сапрун I. Р. Стилiстика роману I. С. Тургенєва "Дворянське гнiздо": Автореф. дис. ... канд. фiлол. наук. – Харкiв, 2003. – 19 с.
15. Сильман Т. И. Проблемы языкового стиля Томаса Манна. – Уч.зап. / ЛПИ им. А. И. Герцина, 1960. – Т. 217. – С. 173-190.
16. Синиця I. А. Авторизуюча функцiя займенникiв у науково-гуманiтарних текстах 2-ї половини ХІХ ст. // Мовознавство. – 2005. – № 2. – С. 51-58.
17. Синтаксис словосполучення i простого речення. – К., 1975. – 288 с.
18. Структурно-семантична i когнiтивно-дискурсивнi парадигми сучасного романського мовознавства: Матерiали Другої Всеукраїнської наукової конференцiї романiстiв. – Чернiвцi: Рута, 2008. – 132 с.
19. Тузкова I. В. Лiричне начало в російській прозi кiнця ХІХ столiття (на матерiалi малих епiчних жанрiв): Автореф. дис..... канд.фiлол.наук. – Днiпропетровськ, 1999. – 21 с.
20. Федорчук М. М. Лингвистическая структура и стилистическое функционирование внутреннего монолога (на материале прозы США): Дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1990. – 206 с.
21. Banfield A. Narrative Style and the Grammar of Direct and Indirect Speech // Foundation of language. – N.Y., 1973. – No. 10. – P. 1-39.
22. Faulseit D. Die literarische Erzähltechnik. – Halle, 1963. – 86 s.
23. Jespersen O.A. A modern English grammar. Copengagen; London, 1949, Pts IV (XXX+400p.), V (XV+528p.), VII (X+683p.).
24. Kayser W. Das sprachliche Kunstwerk – Bern, 1955. – 103 s.
25. Woolf V. Mrs. Dalloway. – L.: Wordsworth Classics, 2003. – 146 p.
26. Woolf V. Orlando. – L.: Penguin Books, 1993. – 167 p.
27. Woolf V. To the Lighthouse.- L.: Wordsworth Classics, 2002. – 160 p.